

KANONIZÁCIÓS TÖREKVÉSEK ÉS A CSÁTH-KULTUSZ MEGALAPOZÁSA A FÜGGŐBEN

Csáth Géza műveinek kanonikus pozíciója közel sem egyértelmű, írói munkásságának megítélése nem mutat egységes képet a kritikai diskurzusban, ehhez pedig hozzájárul, hogy a művek a szerző életeseményeiről leválasztott abszolút autonómiájának megalkotása meglehetősen problematikusnak bizonyul. A Csáth-kultusz működésekor azonban a szerzői élettények és a szépírói alkotások párhuzamosan léteznek egymás mellett, sőt megfigyelhető, hogy a kultuszt leginkább épp az – életmű szerves részének tekinthető – önreflexív szövegek (pl. Csáth 1912–13-as naplója) és az ezekre reflektáló feldolgozások működtetik.

A hetvenes években végbement prózatörténeti paradigmaváltás képviselői hagyományalkotási törekvéseinek jellemzője a kánon perifériájára szorult íróelődök beemelése az irodalomtörténetbe, akiket „megszabadít[anak] a régi ítéletek és elavult tételezések terheitől, s akiknek életéből és művészetéből képes[ek] fikciók és tények értelmező műveletével megragadni az idő múlásával is érvényes maradandót.”¹ Csáth Géza életműve a kánonban a kezdetektől perempozíciót töltött be: kortársi recepciója igencsak szegényes, a szövegek iránti érdektelenség feltehetően azzal magyarázható, hogy „a magyar irodalmi modernség húszas évek derekán megnyilvánuló poétikai törekvései meglehetősen eltértek a századfordulós gondolatvilág talajában gyökerező Csáthot is jellemző irodalom- és világszemlélettől.”² A későbbi évtizedekben a Csáth írásai körüli csend elsősorban az életmű kiadatatlanságának tudható be, majd a hatvanas évektől kezdve megkezdődött szépírói, orvosi munkáinak és naplójának kiadása, ez pedig több jelentős szerző reflexiójának megszületéséhez is nagyban hozzájárult.

Az „újralfelfedezés” első dokumentumai – Németh László és Mészöly Miklós munkái³ mellett – a szépirodalmi alkotásokat tekintve Esterházy Péter művei, mint pl. *A kitömött hattyú* kötetben megjelent Csáth Géza *fantaszi-*

1 NAGY SZ. Péter, „A parton Proteus alakoskodik”: Esterházy Péter: *A kitömött hattyú*, Új Írás, 1989/2, 121.

2 Z. VARGA Zoltán, *Az írói véna: Csáth Géza 1912–1913-as naplójegyzeteiről* = Uő, *Önéletrajzi töredék, talált szöveg*, Bp., Balassi, 2014 (Opus Irodalomelméleti tanulmányok – Új sorozat, 14.), 47. Csáth írásművészete ugyanis magában hordozza a szecesszió, a naturalizmus jellegzetességeit, mely egy alapvetően pozitivistá művészetfelfogással egészül ki.

3 NÉMETH László, *Csáth Géza* = Uő, *Kiadatlan tanulmányok*, Bp., Magvető, 1968, I, 273–275.; MÉSZÖLY Miklós, *A játszótárs nélkül maradt értelem* = Uő, *Érintések*, Bp., Szépirodalmi, 1980, 5–21.

*kus élete*⁴ című fiktív életrajz, melyet egyaránt olvashatunk affirmatív hommage-ként, ugyanakkor a kortársi kritika ironikus, parodisztikus ítélete is megbújhat benne.⁵ Jelen írásban Esterházy kisregényével, a *Bevezetés a szépirodalomba* első darabjaként 1981-ben megjelent *Függő*vel foglalkozom. Ebben Csáth alakja a fikció részévé válik, tehát nem a csáthi életművet vagy annak bizonyos részeit, hanem elsősorban a szerző személyét építi hagyományába, ez a művelet pedig azt a ma is tartó folyamatot indítja el, mely Csáth outsider, dekadens alakját kultikus-mitikus figuraként alkotja meg.

A mű címe többféleképp értelmezhető. Egyrészt utal a függő beszédre, hiszen a regényt egyetlen, függő beszédben megírt mondat alkotja. Másrészt a poétikai megszerkesztettségére is rámutat, ugyanis a regényszöveg számos intertextuális utalással, korábban jelöletlen, későbbi kiadásokban jelölt idézetekkel operál. Esterházy többek között Kosztolányi-, Ottlik-, Gombrowitz-, Musil- és Kafka-szövegeket dolgoz bele a *Függő*be, mely eljárás azt a felismerést implikálja, hogy a szövegek nem önmagukban léteznek, hanem egymástól függenek, egymás viszonyrendszerében értelmezhetők és értelmezendők. Ha azonban a regény „cselekményét” helyezzük előtérbe, a cím az emberek közti viszonyokra, a személyes kapcsolatok meghatározó voltára mutat rá: hiszen mindannyian egymástól függünk, mások cselekedetei, megnyilatkozásai hatnak ránk. Elsődlegesen ezek azok a lehetőségek,⁶ amelyek közelebb visznek a cím értelmezéséhez, azonban

4 ESTERHÁZY Péter, Csáth Géza *fantasztikus élete* = Uő, *A kitömött hattyú*, Bp., Magvető, 1988, 320–360.

5 BEDNANICS Gábor, *Kívülállás, közvetítés, művésziesség: Csáth Géza kanonizációjának néhány vonásáról* = „*Alszik a fény*”: Kosztolányi Dezső és Csáth Géza művésze, szerk. BEDNANICS Gábor, Bp., Fiatal Írók Szövetsége–Ráció, 2010 (Minerva Könyvek, 1), 18–19.

6 Lásd továbbá Balassa Péter címtelmezéseit: BALASSA Péter, *Méz és melancholia, avagy: Az idézet esztétikája és etikája: Esterházy Péter Függő című könyvéről*, Jelenkor, 1981/12, 1150.

ha a regény egyik szereplőjét kap: mivel a regény életrajzi alakmása, az életre is asszociálhatunk, mi függvényében konstruáljuk.

A *Függő* keretes szerkesztetbe ágyazott visszaemlékezéseménysorozatként: a mű folyamatos váltakozása esztétikai részszegségének alapszintje, vissza kamaszkora utolsó el. Bár a fiatalokból álló társaság tetlenül is megteszik első lépéseket formálódni az egyetemes alaphelyzet összefüggésbe. Mészöly Miklós *Az atléta* hős szereplőt is kölcsönöz a Mészöly-műből, a *Nyomozás* 1.

A már említett főhős, K. sőt alaphelyzetének kölcsönös sokszor Deszkének szólítja Csáth. Bár a *Függő* változatát művet idéz meg, mégis az írásmódot Kosztolányi írásmódjához több ponton is visszaköszön a költemény, melyet Csáth tra-

7 SZOLLÁTH Dávid, *Olvasásművészetek: Mészöly Miklós és a regény*, 2015 (Sensus Füzetek), 2.

8 CSÁNYI Erzsébet, *Idézésforma az irodalmi kontúr: Esszék, tanulmányok*, 2000, 116–123.

9 KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Esterházy Péter*, 2000, 116–123.

ha a regény egyik szereplőjére, Csáthra gondolunk, a *Függő* cím újfajta árnyalatot kap: mivel a regény Csáth nevű szereplője feltehetően az író-orvos Csáth életrajzi alakmása, az élettörténetből ismert morfium- és pantopon-függőségre is asszociálhatunk, mindemellett a regénybeli Csáth is egy adott nézőpont függvényében konstruálódik meg, erre a későbbiekben még visszatérünk.

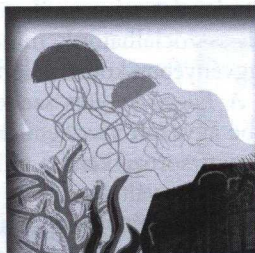
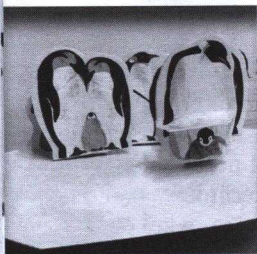
A *Függő* keretes szerkezetű „története” nehezen közelíthető meg, a keretbe ágyazott visszaemlékezés ugyanis aligha mesélhető el egyetlen lineáris eseménysorozatként: a művet inkább benyomások, impressziók, hangulatok folyamatos váltakozása és felvillanása alkotja. A keretben – Kosztolányi *Hajnali részegségének* alapszituációját megidézve – a regény főhőse, K. emlékszik vissza kamaszkora utolsó, meghatározó nyarára, melyet még barátaival töltött el. Bár a fiatalokból álló társaság tagjai ekkor még összetartoznak, elkerülhetetlenül is megteszik első lépéseiket a felnőtté válás felé, és mindegyikükben elkezd formálódni az egyéni életpálya keresésére való igény. Ez a narratív alaphelyzet összefüggésbe hozható Ottlik Géza *Iskola a határon*jával, valamint Mészöly Miklós *Az atléta halála* című művével is. Olyannyira, hogy Esterházy szereplőt is kölcsönöz a Mészöly-regényből: Drahosch Pécsi Pici alakját idézi meg – szinte változtatások nélkül – a *Függő*ben, neve pedig egy másik Mészöly-műből, a *Nyomozás 1–4*-ből származtatható.⁷

A már említett főhős, K. feltehetően Kosztolányira utal. A *Hajnali részegség* alaphelyzetének kölcsönzése mellett ezt a feltevést az is megerősíti, hogy sokszor Deskének szólítják, valamint hogy a mű egyik szereplőjének neve Csáth. Bár a *Függő* változatos idézéses technikai megoldásokkal él⁸ és számos művet idéz meg, mégis azt mondhatjuk, hogy „a legnyilvánvalóbb lenyomatot Kosztolányi írásmódja hagyja a szövegben.”⁹ Az egyik Kosztolányi-vers több ponton is visszaköszön az idézett művek közül, ez a *Csáth Gézának* című költemény, melyet Csáth tragikus halála után először a Nyugatban közöltek

7 SZOLLÁTH DÁVID, *Olvasásmódok ütközése: Mészöly Miklós: Az atléta halála = Pontos észrevételek: Mészöly Miklóstól Nádas Péterig és vissza*, szerk. BAGI ZSOLT, Pécs, Jelenkor, 2015 (Sensus Füzetek), 25.

8 CSÁNYI ERZSÉBET, *Idézésformák a Függőben: Esterházy Péter kisregényéről = Uő, Világ-irodalmi kontúr: Esszék, tanulmányok*, Újvidék–Pécs, Forum Könyvkiadó–Iskolakultúra, 2000, 116–123.

9 KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, *Esterházy Péter*, Pozsony, Kalligram, 1996 (Tegnap és Ma), 129.

1920-ban, majd pedig az ugyanebben az évben kiadott *Kenyér és bor* kötetbe is bekerült.¹⁰ A vers részleteit azokon a pontokon építi be regényébe Esterházy, amikor K. Csáthról beszél. Esterházy érzéketlen képekben rajzolja meg Csáth alakját, akit a tengerhez hasonlít, s közben a *Csáth Gézának* szavait citálja: „a kikerülhetetlen tenger, mélységesen, titkosan, erős, sejtelmes morajokkal megadóan fönnakadva a magokat szelídnék mutató parti sziklákon, *mészfehéren ég távolban a hegyoldal* – ilyen volt Csáth”.¹¹ De olyan sorokat is beemel a regényszövegbe, melyek konkrétan utalnak a biográfiai tényekre, középpontjukban az élet optimalizálását célul kitűző Csáthtal: „Csáth állt az ágya végében, a *végtelen felé táguló nagy pupillával*, dermedten és láthatóan erővel”;¹² másutt pedig Csáth orvos volta is előtérbe kerül: „egyébiránt is, mit akar hajnalok hajnalán, mikor ő, K., még fontos starkingjához sem foghatott hozzá, de lássa, kivel van dolga, elébe megy, *csuklóm odanyújtom, hogy vizsgáld meg, mint szoktad, ütőerem*”.¹³ K. részletesen körülírja Csáthot, egyes szöveghelyek pedig arról tanúskodnak, hogy felnéz, sőt csodálattal tekint rá, a *Függő* szövege tehát rejtélyes és titokzatos, bizonyos szempontból kívülálló figuraként alkotja meg őt: „Csáth szinte sosem csinált semmit, csak felbukkant, Csáth fő attrakciója volt ez a felbukkanás, felbukkant, vadul, gonosan, szépen, kevélyen, megverten, és mindig mintha tudna valamit, mintha ő tudna valamit, mindenesetre, akár a bu-

kott angyalok, fölöttün-
való, némiképp nevető-
Kosztolányi verse is h-
telen viszontlátás leh-
különleges, furcsa, mi-
rendelkező figuraként
a halott, „már célt ért”
nem képes átadni az é-
nem találkozhat a ver-
továbbá összefüggésbe-
van jelen a *Függő*ben,
te.”¹⁶ Bár ténylegesen
jelentős: nem csupán a
nyárnak a kezdetét az
ajándékozza, hanem a
citálja szavait, újra és
a nyaralónadrágra val-
kizárólag a már idézett
ket unokatestvérének:
Ó, szép magyar fejek,
mellett Csáth alakját i-
talon elhunyt szerzők
Ady-hagyományhoz

- 10 A vers utóélete szempontjából érdekes adalék, hogy bár az utókor fi-
gyelme jobbra elkerülte a művet, Tandori Dezső a befogadói hagy-
ománnyal szembeszállva egyrészt rendkívül jelentős alkotásként érté-
kelte a költeményt, másrészt pedig *Orvosra várva* című kollázs-versébe
több versszakot is beépített Kosztolányi Csáth-verséből. Lásd BODROGI
Csongor, *Olvasható-e a „cirillbetűs Szabadka?”: Kosztolányi Csáth Gézá-
nak című versének idegenségtapasztalatairól* = „*Alszik a fény*”..., i. m.,
26–28.
- 11 ESTERHÁZY Péter, *Függő: Bevezetés a szépirodalomba*, szerk., s. a. r.,
jegyz. JANKOVICS József, Bp., Ikon, 1993 (Matúra Klasszikusok, 12.), 18.
Kiemelés az eredetiben.
- 12 Uo., 20. Kiemelés az eredetiben.
- 13 Uo., 23. Kiemelés az eredetiben.

14 Uo., 59.

15 KOSZTOLÁNYI Dezső,
jegyz. RÉZ Pál, Bp., C

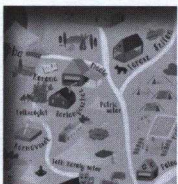
16 ESTERHÁZY, *Függő*...

kott angyalok, fölöttünk állna, és mosolyogna fölényesen hiába-
való, némiképp nevetséges, tiszteletre méltó erőfeszítéseinken”.¹⁴
Kosztolányi verse is hasonlóképp jellemzi Csáthot: a remény-
telen viszontlátás lehetőségességén eltűnődő narrátor szintén
különleges, furcsa, mindazonáltal valamiféle titkos ismerettel
rendelkező figuraként idézi meg a költemény címzettjét, mivel
a halott, „már célt ért” Csáth olyan tudás birtokában van, amit
nem képes átadni az élőknak, hiszen ő „sohasem-jövő”,¹⁵ tehát
nem találkozhat a vers elbeszélőjével. A mű alapproblémája
továbbá összefüggésbe hozható azzal, hogy Csáth a hiányával
van jelen a *Függőben*, hiszen „a nyarat Csáth hiánya jellemez-
te.”¹⁶ Bár ténylegesen nincs a kamaszok között, szerepe mégis
jelentős: nem csupán azért, mert ennek az utolsó, meghatározó
nyárnak a kezdetét az jelzi, hogy Csáth nyaralónadrágját K.-nak
ajándékozza, hanem azért is, mert K. folyton visszatér hozzá,
citolja szavait, újra és újra megidézi alakját – közvetlenül, vagy
a nyaralónadrágra való utalás által közvetetten. Kosztolányi nem
kizárólag a már idézett Csáth Gézának című versében állít emlé-
ket unokatestvérének: *A bús férfi panasza*i kötetben közreadott
Ő, szép magyar fejek, ti drága-régik ugyanis Ady és Cholnoky
mellett Csáth alakját is megidézi. A vers párhuzamot von e fia-
talon elhunyt szerzők élete és művészete között, s leginkább az
Ady-hagyományhoz kapcsolódva fogalmazza meg a mindhár-

14 Uo., 59.

15 KOSZTOLÁNYI Dezső, Csáth Gézának = Uő, *Összes versei*, szövegmond.,
jegyz. RÉZ Pál, Bp., Osiris-Századvég, 1995 (Osiris Klasszikusok), 287.

16 ESTERHÁZY, *Függő...*, i. m., 24.

nő konkrét, szövegszintű utalást sem. Ez azt sejtetheti, hogy bár Csáth valamilyen módon „jelen van” a szövegben, igazán mégsem hatott Esterházy munkásságára. Ugyanakkor motivikus és tematikus szinten, például a szexualitással ismerkedő kamaszokból álló csapat szerepeltetésével, s a regény alapproblémájával, az idő és emlékezet viszonyával nem csupán a Kosztolányi-, hanem a Csáth-hagyományt is megidézi a mű. „Csáth [...] betoppant egy nyári reggel, [...] elegáns volt, miként Abbázia, konkrétan tehát: bólogató pálmák, széles allé, könnyű vászonöltönyök, egy fényben elolvadó, lendületes kalap, pizza- és halszag, fagyalt, roston sült scampi, szoliditás, a teába áztatott madeleine-darabkának az íze, [...] ilyen volt Csáth a káprázatos fehér öltönyében, szalmakalapjában, lassan emelve nehéz és hosszú pilláit, *szurok-sötét hajakkal, melyekbe szikrázott és recsegett a fésű*”.¹⁹ A szövegrészletben felfedezhetünk egy Proust-allúziót, mely *Az eltűnt idő nyomában* című regényre utal: a műben ugyanis a teába áztatott süteménydarabkák íze révén elevenednek meg a gyerekkori emlékek. A *Függő* már említett központi kérdése, az idő és az emlékezés problémája Csáthot is foglalkoztatta, melyről az *Ópium* és *A sebész* című novellája tanúskodik.

A K. által közölt Csáth-kép része a fény és a világosság jelen-ségének feltűnése: „Csáth kíméletlenül ébresztett, őutána úgy ömlött a szobába a nap, mint valami vészterhes árvíz”;²⁰ „amikor

19 ESTERHÁZY, *Függő...*, i. m., 18. Kiemelés az eredetiben. A kiemelt szövegrész Kosztolányi *New York, te kávéház, ahol oly sokat ültem* című művéből származik.

20 Uo., 20.

Ha a Csáth-kultusz működése szempontjából tesszük vizsgálat tárgyává a *Függőt*, azt állapíthatjuk meg, hogy Esterházy ezzel a művével is nagy befolyást gyakorolt Csáth kánonba emelésére, majd később az utóbbi években működő Csáth-kultusz megindítására. A Kosztolányi nézőpontján keresztüli megközelítés alkalmazása megerősíti azt a feltevésünket, mely szerint Kosz-

23 KOSZTOLÁNYI Dezső, Írás régi könyvben = Uő, *Összes versei, i. m.*, 634.

24 KOSZTOLÁNYI, Csát
25 NEMES Z. Márió, A

tolányi szerepe alapvető és meghatározó fontosságú a Csáth-életmű kanonikus pozíciójának megerősítésében, valamint a Csáth-kultusz megalapozásában és működtetésében. Csáthot persze az utókor nehezen függetleníti Kosztolányitól: a párosuk sok esetben külön kultusztárgyként artikulálódik, s a némileg túlzó „iker-csillagok” megnevezés azt sejteti, hogy Csáthban egy Kosztolányi-nagyságú és -jelentőségű író-t vesztettünk el. Kosztolányi Csáthtal kapcsolatos szövegeiben mindig nagybecsüléssel nyilatkozik unokatestvéréről, sőt a korábban már említett nekrológban már-már kultikusként értékelhető beszédmód látszik körvonalazódni: „[v]értanú-testén nem volt egyetlen fillérnyi helyecske sem, melyet föl ne tépett volna az oltóú.”²⁴ Kosztolányi értelmezésében Csáth tehát vértanú és mártír, aki önmagát áldozta fel az áhított megismerés érdekében. Kosztolányi meghatározó volta számos olyan, Csáth-műveket vagy a Csáth alakját megidéző alkotás esetében is kimutatható, hiszen több mű is született az elmúlt években, amelyeknek Csáth ugyan központi szereplője, de valamilyen módon feltűnik bennük Kosztolányi alakja (és Kosztolányi-művekre történő utalások) is, ilyen Tolnai Ottó árvacsáth című versciklusa, Lovas Ildikó *Spanyol menyasszony* című regénye vagy Németh Zoltán *Boldogságtelep, vetélőgépben* című verseskötete.

A magyar irodalom alakulás- és befogadástörténetében meglehetősen egyedinek tekinthető az a mód, ahogyan Csáth Gézához, életéhez és életművéhez viszonyulunk. A közelmúltban megindult és napjainkban is működő Csáth-kultuszt nem csupán a megjelenő szövegkiadások, hanem a műveket feldolgozó, valamint a Csáth személyét fikcionalizáló alkotások működtetik. Ennek a tendenciának Esterházy *Függője* az egyik első reprezentánsa, s Csáthnak, tehát a szerző alakmását a fikcióban való szerepeltetésének poétikai megoldása rámutat, hogy az utókor számára Csáth (tragikus) élettörténete vonzóbb, mint maguk a művek, azaz „Csáth kultikus alakja elsősorban mitikus test és csak utána szövegkorpusz, kísérteties vitalitását nem utolsósorban a személyes sorstragédia által »megszentelt« vértanú-testének köszönheti.”²⁵

24 KOSZTOLÁNYI, Csáth Géza betegségéről..., i. m., 1107.

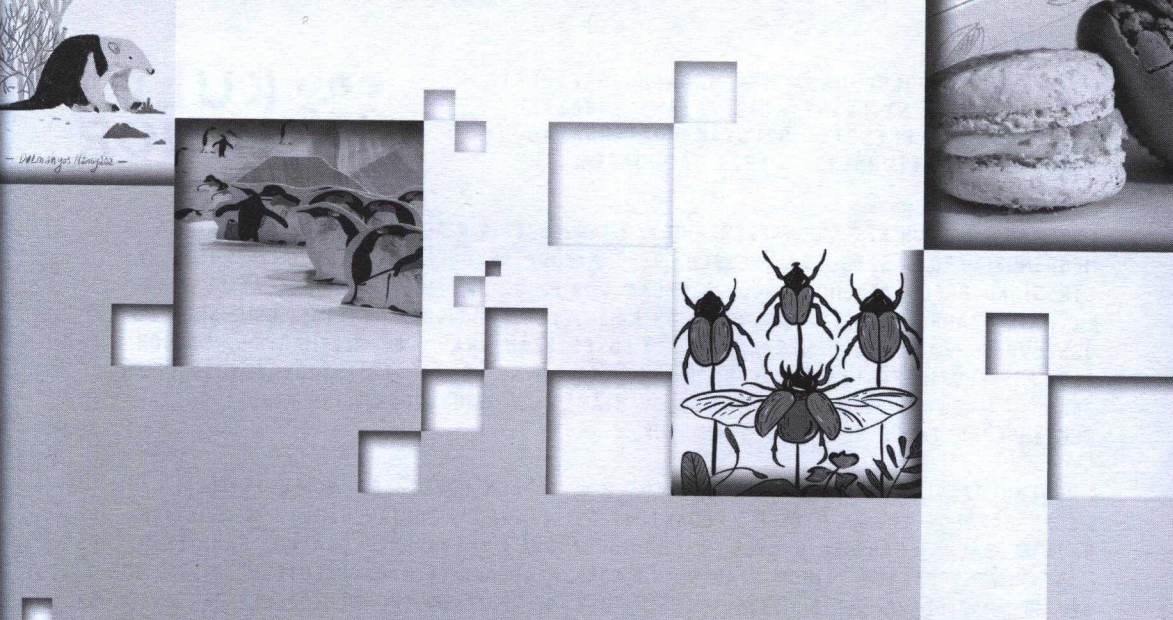
25 NEMES Z. MÁRIÓ, *A kínmal telt ház*, Holmi, 2008/2, 264.

IRODALMI SZEMLÉ

LXI ■ 2018 ■ 11

ÁRA: 1,80 € / 800 FT
ELŐFIZETŐKNEK: 1,50 € / 600 FT

- 3 SZÁLINGER BALÁZS: AGROSTRESSZ-ESZTERVIHAR (VERS)
- 9 JUAN FELIPE HERRERA: A KONZERVGYÁRI KÍSÉRTETHAJÓK; HÁBORÚKUKKOLÓK; SEHOVA NEM MEGYEK VISSZA (VERSEK, GYUKICS GÁBOR FORDÍTÁSAI)
- 15 VERES ERIKA: DUETT A SÁRBAN (RÉSZLETEK)
- 23 KABAI LÓRÁNT: EGY SOSEMVOLT ARANYKORRA... (VERS)
- 24 DEMÉNY PÉTER: ROMOK (VERS)
- 28 CSABAI MÁTÉ: NÉGYKEZES (PRÓZA)
- 41 MAJOR ÁGNES: KANONIZÁCIÓS TÖREKVÉSEK ÉS A CSÁTH-KULTUSZ MEGALAPOZÁSA A *FÜGGŐBEN* (TANULMÁNY)
- 51 CSOBÁNKA ZSUZSA EMESE: TART A FÖLD (VERS)
- 54 MELLÁR DÁVID: „MINDEN VALÓ SÁG ÖRÖK KÍ VAN”: EMLÉKEZÉS ÉS MÍTOSZ SZÁZ PÁL *FÜJE SARJAD MEZŐKNEK* CÍMŰ KÖTETÉBEN (TANULMÁNY)
- 64 TOKAI TAMÁS: MÉLYÜL VILÁGLANI TOVÁBB (VERSEK)
- 69 SZÁSZI ZOLTÁN: ORPHEUSZ, AZ UNIVERZÁLIS EMBER. AZ ÉN KÓRTÁRSAIM (PRÓZA)
- 73 KATONA NIKOLASZ: ESŐ (VERS)
- 76 SZEPESI KORNÉL: SÁMLI DIÓTÖRÉSHEZ (PRÓZA)
- 83 GÁBORI KOVÁCS JÓZSEF: A KÍSÉRLETEZŐ ARANY JÁNOS. SZILÁGYI MÁRTON „MI VAGYOK ÉN?": *ARANY JÁNOS KÖLTÉSZETE* CÍMŰ KÖTETÉRŐL (KRITIKA)
- 96 SZERZŐINK